

УДК 347.948.2

І.В. Пиріг, кандидат юридичних наук, доцент
професор кафедри криміналістики, судової
медицини та психіатрії Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

В.М. Чепурко, начальник Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
ГУМВС України в Дніпропетровській області

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СУДОЧИНСТВА

Розглянуто актуальні питання діяльності експертних підрозділів органів внутрішніх справ: розмежування функцій Експертної служби МВС України з техніко-криміналістичного забезпечення роботи райвідділів органів внутрішніх справ і судово-експертного забезпечення досудового розслідування; чинники, що впливають на терміни проведення експертиз і шляхи їх оптимізації.

Ключові слова: експерт, спеціаліст, техніко-криміналістичне забезпечення, судово-експертне забезпечення, терміни проведення експертиз.

Рассмотрены актуальные вопросы деятельности экспертных подразделений органов внутренних дел: разделение функций Экспертной службы МВД Украины по технико-криминалистическому обеспечению работы райотделов органов внутренних дел и судебно-экспертному обеспечению досудебного расследования; факторы, влияющие на сроки проведения экспертиз и пути их оптимизации.

The pressing questions of activity of expert subdivisions: division of functions of Expert service of Ministry of internal affairs of Ukraine on the technician-criminalistics providing of work of district departments of organs of internal affairs and judicial-expert providing of pre-trial investigation; factors, qualificatory the terms of realization of examinations and way of their optimization are considered.

Введення в дію нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) і впровадження змагальної системи кримінального судочинства значною мірою позначилися на діяльності правоохоронних органів. Реформування системи судочинства вплинуло на діяльність слідчих підрозділів. Так, необхідність внесення слідчими відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань зумовила значне збільшення навантаження на слідчих, зокрема органів внутрішніх справ. Змінено правові підстави проведення окремих слідчих (розшукових) дій, що вплинуло на організацію роботи і слідчих, і оперативних підрозділів. Із впровадженням змагальної системи судочинства окремі проблеми виникли також у

діяльності Експертної служби МВС України. Окреслимо деякі з питань, які, на нашу думку, заслуговують на увагу та потребують вирішення.

Проблеми судової експертизи та експертної діяльності досліджували такі вчені-криміналісти: В.П. Бахін, В.Д. Берназ, В.Г. Гончаренко, Л.М. Головченко, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, І.П. Красюк, О.М. Моїсеєв, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, В.М. Шерстюк, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський та інші. У працях науковців достатньо уваги приділено теоретичним проблемам судової експертизи та експертній практиці. Однак питання, що виникають у діяльності експертних підрозділів органів внутрішніх справ (далі — ОВС) на сучасному етапі (розмежування функцій Експертної служби МВС України, терміни проведення експертиз тощо), у роботах науковців висвітлені недостатньо — вони потребують додаткового обговорення.

Особливості роботи експертних підрозділів зумовлені завданнями, поставленими перед ними, та функціями, які вони здійснюють. Завдання зумовлюють потребу в експертних підрозділах, функції — свідчать про конкретний зміст їх роботи, отже, функції зумовлені характером завдань. Відповідно до Положення про Експертну службу МВС України та покладених на неї завдань вона виконує функції, передбачені п. 4 наказу МВС України від 09.08.2012 р. № 691, найбільш вагомими (згідно з проведеними дослідженнями їх виконання займає близько 85 % робочого часу) серед яких є:

- проведення судової експертизи у кримінальних, адміністративних, цивільних і господарських справах, дослідження в позасудовому провадженні, виконання інших робіт у межах компетенції, в тому числі проведення відповідно до законодавства оцінки майна, майнових прав і професійної оціночної діяльності;
- забезпечення участі спеціалістів Експертної служби в оперативно-розшукових заходах, слідчих та інших процесуальних діях;
- формування довідково-інформаційних фондів, ведення криміналістичних обліків [1].

З метою вдосконалення організації реагування ОВС на повідомлення про кримінальні, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події керівництво МВС України останнім часом взяло курс на розмежування функцій щодо техніко-криміналістичного забезпечення ОВС і судово-експертного забезпечення досудового розслідування. Зазначене пов'язано з тим, що працівники підрозділів з техніко-криміналістичного забезпечення роботи (далі — ТКЗР) райвідділів ОВС під час роботи у складі слідчо-оперативної групи (далі — СОГ) підпорядковуються безпосередньо слідчому, а загалом — керівнику органу досудового розслідування — першому заступнику начальника райвідділу. У подальшому ці працівники за наявності допуску на проведення експертизи можуть виступати судовими експертами, що суперечить частині другій ст. 69 КПК України: «Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого».

Вчені-криміналісти неодноразово обговорювали питання незалежності судово-експертної діяльності. На думку певної групи вчених, належність експертних установ до складу міністерств, на які покладено функції здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства, суперечить принципу незалежності судової експертизи [2, с. 25—28; 3, с. 8—12; 4, с. 231—238]. Тобто висловлюється

думка про виведення експертних підрозділів зі складу «силових» відомств. Недоцільність такого реформування експертних установ свого часу була обґрунтована [5, с. 119—130].

Слід зазначити, що розмежування функцій з техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення досудового розслідування має і позитивні, і негативні сторони, а також потребує вирішення низки проблем, що можуть виникнути.

Так, для усунення суперечності з чинним КПК та можливого прецеденту щодо відводу експертів МВС України стороною захисту доцільно ввести підпорядкованість експертних підрозділів при управліннях МВС України (у тому числі експертів ТКЗР) безпосередньо їх начальникам, з огляду на те, що відповідно до пунктів 8, 19 ст. 3 КПК України вони не є стороною кримінального провадження, на відміну від начальників слідчих підрозділів.

Щодо експертів, які беруть участь у розслідуванні як спеціалісти, то навряд чи в цьому випадку можна говорити про їх підпорядкованість слідчому. Як основний суб'єкт кримінального процесу, на якого покладено функцію доказування, слідчий у своїй діяльності взаємодіє з експертами НДЕКЦ під час проведення слідчих дій, призначення судових експертиз, а також у процесі отримання консультацій упродовж усього розслідування. Основним принципом взаємодії слідчого зі спеціалістами під час проведення слідчої дії є зумовлена кримінально-процесуальним законодавством його керівна роль під час її організації та проведення. Слідчий — суб'єкт збирання та використання доказів. Спеціаліст сприяє йому в цьому, застосовуючи свої спеціальні знання, вміння та навички, науково-технічні засоби та методи в межах своєї компетенції. За кінцевий результат проведення слідчої дії відповідає слідчий. Однак це не означає, що він має право втручатися у процес застосування спеціалістом науково-технічних засобів і використання методів, що базуються на його професійних знаннях. Це є прерогативою винятково спеціаліста, і будь-яке втручання слідчого в його діяльність негативно позначиться на кінцевому результаті. Отже, іншим принципом взаємодії є незалежність спеціаліста, його процесуальна самостійність, рівноправність зі слідчим.

У структурі МВС України будь-якого рівня слідчі та експертні підрозділи знаходяться, так би мовити, на одній горизонталі і не пов'язані відносинами підпорядкованості. У разі залучення експертів НДЕКЦ у ролі спеціалістів під час проведення слідчих дій слідчий не може наказати експертів виконувати (чи не виконувати) певну роботу або якимось чином вплинути на її результат. Слідчий так само не може впливати на перебіг проведення та результати експертного дослідження.

Іншою суттєвою проблемою є кадрова. Керівництво ДНДЕКЦ МВС України упродовж останніх років виходило з клопотанням перед МВС України щодо введення додаткових експертних посад для забезпечення цілодобового чергування експертів у складі СОГ. Після вивчення пропозицій, що надійшли з ДНДЕКЦ МВС України щодо чисельного зміцнення підрозділів з ТКЗР ОВС, Департамент роботи з персоналом МВС України дійшов висновку, що з урахуванням навантажень на працівників інших служб ОВС зміцнення НДЕКЦ за рахунок перерозподілу наявної штатної чисельності органів і підрозділів внутрішніх справ є практично неможливим. Зважаючи на недостатню кількість експертних кадрів, п. 6.13 наказу МВС України від 22.10.2012 р. № 940 передбачено навіть окремий порядок перебування

та залучення експертів до СОГ: «Перебування працівників експертних підрозділів, які входять до складу СОГ, у робочий час — у своїх службових кабінетах, у неробочий час — за місцем проживання. Наказом начальника ОВС визначається порядок організації прибуття працівника експертного підрозділу до місця вчинення правопорушення в неробочий час» [6]. Крім того, проблемою є також залучення спеціалістів для надання суто технічної допомоги. Наприклад, у практиці роботи ОВС трапляються випадки залучення спеціалістів для фіксації обстановки місця затримання з краденим кишенькового злодія, місця смерті людини в її помешканні без ознак насильницької смерті або місця бійки чоловіка з жінкою, що виникла на побутовому ґрунті. Зрозуміло, що таких випадків залучення спеціалістів не повинно бути.

Втім, основною проблемою залишається виконання експертиз у великих та густонаселених областях. Зокрема, беручи до уваги, наприклад, Дніпропетровську область, слід зазначити, що, тоді як наявна структура та штатна чисельність працівників Експертної служби МВС України у цілому задовольняють існуючі потреби досудового слідства у проведенні експертиз за основними напрямками, концентрація судових експертів в апараті обласного НДЕКЦ є недоцільною і може мати небажані наслідки. Лише транспортування з органів і підрозділів внутрішніх справ області, більшість з яких знаходиться на значних відстанях від обласного центру, речових доказів і документації, необхідних для проведення досліджень, потребуватиме збільшення витрат часу та пально-мастильних матеріалів.

Крім того, слід враховувати важливість результатів експертних досліджень у випадках, коли від них залежить вирішення питання щодо затримання людини. Наприклад, під час вилучення в особи речовини, схожої на наркотичну рослинного походження (макової соломи або марихуани), досвідчений експерт-хімік здатний навіть візуально визначити належність її до наркотиків. До того ж оформлення зазначеного дослідження за наявності відповідних стандартних бланків (в електронному або паперовому вигляді) потребує також незначного часу. Інша річ, якщо зазначені дослідження проводитимуться на базі обласного НДЕКЦ у випадку, коли наркотики вилучено, наприклад, у сільській місцевості. Аналогічною є ситуація з вилученням холодної зброї — ножа. Будь-який кваліфікований експерт, оцінивши конструктивні та геометричні характеристики зброї, може визначити належність її до холодної, навіть не проводячи статичних і динамічних випробувань, хоча їх провести не складно і без спеціального обладнання.

Наведені приклади свідчать про передчасність порушення питання щодо поділу функцій з техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення досудового розслідування.

На сьогодні у структурі НДЕКЦ при ГУМВС України в Дніпропетровській області, крім секторів з техніко-криміналістичного забезпечення ОВС області, функціонують чотири куштові підрозділи: сектори з ТКЗР Криворізького, Дніпродзержинського міськуправління, Павлоградського та Нікопольського міськвідділу, де проводять усі види криміналістичних і деякі види спеціальних експертиз, задовольняючи сучасні потреби практики розслідування.

Велику увагу в експертних підрозділах приділяють термінам проведення експертиз. Це пов'язано, по-перше, з реалізацією одного із завдань кримінального провадження — швидкого, повного та неупередженого розслідування злочинів,

недопущення затягування процесуальних строків, що потребує більш швидкого проведення експертиз і досліджень. По-друге, дотримання принципів об'єктивності та повноти дослідження, закріплених у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» [7], зумовлює проведення експертизи в термін, необхідний експерту для всебічного дослідження доказів. На законодавчому рівні чітких посилань на терміни проведення експертних досліджень немає, тому на практиці виникають проблеми щодо неможливості прийняття рішень за заявами та повідомленнями стосовно кваліфікації злочину у визначені КПК України терміни у зв'язку з неможливістю отримання результатів експертних досліджень у певний строк.

Крім того, відповідно до п. 2.2 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генеральної прокуратури України від 17.08.2012 р. № 69, «...якщо у заяві, повідомленні, всупереч вимогам частини п'ятої ст. 214 КПК України, не наведено достатньої інформації про вчинене кримінальне правопорушення, то для її встановлення проводяться такі дії: направлення вимоги до установ підприємств, організацій про надання документів або відповідних даних тощо. Такі дії повинні бути виконані у строк, що не перевищує 7 діб» [8]. Слідчі, керуючись у своїй діяльності вимогами цього наказу, виносять постанови про призначення експертиз і надсилають їх до НДЕКЦ при ГУМВС-УМВС, вимагаючи їх проведення у строк менше ніж сім днів, не беручи до уваги ані кількість наданих об'єктів і поставлених запитань, ані рівень складності та вид судових експертиз. Водночас більшість експертиз згідно з відповідними методами потребують проведення досліджень у термін, що перевищує 7 діб.

Як уже зазначалось, нормативних документів, що регламентують терміни проведення експертиз Експертною службою МВС України, на сьогодні немає, хоча терміни проведення судових експертиз визначено у п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5 [9]. Строк проведення експертизи встановлюється залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження фахівців керівником експертної установи у межах від 10 до 60 діб, але не повинен перевищувати 3 місяців. У виняткових випадках, якщо експертиза є особливо складною та потребує вирішення понад десяти питань або їх вирішення потребує проведення кількох досліджень чи налічує понад п'ять томів матеріалів справи, якщо експертиза є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших установ, підприємств, організацій і не може бути виконана у зазначені строки, реальний (більший) строк установлюють за письмовою домовленістю з органом (особою), який призначив експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. До речі, ця Інструкція згідно з положеннями п. 1.1 не стосується працівників Експертної служби МВС України.

На думку авторів, вирішення проблеми визначення кваліфікації правопорушення та початку проведення досудового розслідування (наприклад, для визначення кваліфікації злочину, що потребує проведення експертного дослідження для встановлення належності об'єктів до холодної чи вогнепальної зброї (ст. 263 Кримінального кодексу України) або речовини рослинного походження — до наркотичної (ст.ст. 307, 309, 310 Кримінального кодексу України) потребує насамперед налагодження взаємодії між слідчими та експертними підрозділами. Слідчі повинні зважено підходити до направлення об'єктів на дослідження і надавати для

цього не всі вилучені об'єкти, а лише достатню для визначення кваліфікації злочину їх кількість (наприклад, у разі виявлення майстерні з виготовлення холодної (чи вогнепальної) зброї та вилучення значної кількості виробів можна надати одну одиницю виробу, що значно скоротить час експертного дослідження; так само надати на експертизу частину (зразок) наркотичної речовини у разі вилучення значних партій наркотиків). Після початку кримінального провадження, звісно, необхідне додаткове призначення експертиз, але часу на їх виконання буде вдосталь. Експертні підрозділи, зрозуміло, повинні встановлювати пріоритети при проведенні термінових експертиз за матеріалами слідства.

Водночас назріла потреба перегнути існуючі і розробити нові єдині науково обґрунтовані терміни проведення експертиз. Під час встановлення термінів проведення експертиз слід враховувати такі чинники:

- складність дослідження (застосування складного обладнання, проведення експериментальних досліджень, застосування кількох методів, залучення додаткових фахівців з установ України, у тому числі іноземних громадян, час, якого потребує проведення дослідження, необхідність вивчення додаткової літератури та інших матеріалів, доручення експертизи кільком фахівцям або установам);

- експертне навантаження фахівців (місяць, рік);

- наявність необхідного для проведення експертизи обладнання;

- кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів і поставлених запитань;

- складність вирішуваних експертизою завдань;

- кількість фахівців, яких необхідно залучити для проведення експертизи;

- середній час, який витрачають на проведення цього виду експертних досліджень;

- ступінь розробленості методики проведення цього виду експертних досліджень.

Керівнику експертної установи слід конкретизувати та контролювати терміни проведення експертизи в кожному випадку з урахуванням кваліфікації та стажу роботи експерта, кількості працюючих в установі експертів (враховуючи відсутність їх через хворобу, у зв'язку з відпусткою, навчанням тощо).

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що питання розмежування функцій з техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення досудового розслідування з дотриманням принципу незалежності судової експертизи є доволі актуальним і таким, що потребує вирішення. Проте таке розмежування доцільно проводити поетапно, за куцтовим принципом, з проведенням відповідних організаційно-штатних заходів. Крім того, назріла потреба переглянути існуючі і розробити нові єдині науково-обґрунтовані терміни проведення експертиз, які повинні бути закріплені в єдиному нормативно-правовому акті, узгодженому основними суб'єктами судово-експертної діяльності, з урахуванням рекомендацій, викладених вище.

Список використаної літератури

1. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затверджене наказом МВС України від 09.08.2012 № 691 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1541-12>.

2. *Головченко Л.М.* Деякі питання нормативно-правового регулювання організації судово-експертної діяльності в Україні / Л.М. Головченко // *Весы Фемиды*. — 2000. — № 3 (15). — С. 25—28.

3. *Заєць А.П.* Організаційні проблеми судово-експертної діяльності / А.П. Заєць // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. — 2004. — Вип. 4. — С. 8—12.

4. *Репешко П.І.* Щодо організаційних питань забезпечення незалежності та об'єктивності судової експертизи / П.І. Репешко // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. — 2009. — Вип. 9. — С. 231—238.

5. *Пиріг І.В.* Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія / І.В. Пиріг. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. — 312 с.

6. *Інструкція з організації реагування органів внутрішніх справ на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, затверджена наказом МВС України від 22.10.2012 № 940 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0054-13>.*

7. *Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII : станом на 17 травня 2012 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.*

8. *Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затверджене наказом Генеральної прокуратури України від 17.08.2012 № 69.*

9. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5.*